

Андрій ХАРУК

*доктор історичних наук, професор
професор кафедри гуманітарних наук*

Національної академії сухопутних військ ім. гетьмана П. Сагайдачного

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-3459-1657>

e-mail: andrij.kharuk@gmail.com

Наталія КЛИМОВИЧ

викладач кафедри поведінкових наук та військового лідерства

Національної академії сухопутних військ ім. гетьмана П. Сагайдачного

ORCID: <https://orcid.org/0009-0001-2184-5884>

e-mail: klymovych_n@ukr.net

ЯДЕРНЕ РОЗЗБРОЄННЯ УКРАЇНИ 1991–1996 РОКІВ У БАЧЕННІ УКРАЇНСЬКОГО ПОЛІТИКУМУ Й ЕКСПЕРТНО-МЕДІЙНОГО СЕРЕДОВИЩА В РОКИ РОСІЙСЬКО-УКРАЇНСЬКОЇ ВІЙНИ

Схарактеризовано процес ядерного роззброєння України після розпаду СРСР у баченні сучасного українського політикуму, експертів, журналістів. Розглянуто зміну суспільно-політичної думки у ставленні до питання про ядерне роззброєння України після початку російсько-української війни. Відзначено, що більшість української політичної еліти вважає, що держава, маючи третій за потужністю ядерний арсенал на час розпаду Радянського Союзу, під тиском ядерних держав, зокрема США та Росії, відмовилася від нього без належних гарантій безпеки. Досліджено політичну риторику 1990-х років, у якій ядерне роззброєння подано як крок до міжнародного визнання й економічної допомоги (хоча реальні компенсації були мінімальними), та тези сучасних політиків, аналітиків, експертів.

Доведено, що Будапештський меморандум не забезпечив Україні реальних механізмів захисту, що стало очевидним після окупації РФ Криму та початку війни. Відзначено, що після 2014 р. у політичних колах почали з'являтися ініціативи щодо перегляду ядерного статусу України, що стало відповіддю на невиконані гарантії Будапештського меморандуму.

Схарактеризовано позиції окремих політичних сил у питанні відновлення ядерного статусу Україною, зокрема ініціативи парламентських партій, які пропонували відповідні законодавчі механізми. Проаналізовано аргументи прихильників і противників повернення до ядерного статусу держави, серед яких основні – геополітичні ризики, міжнародне право та технічні можливості України. Простежено еволюцію суспільної думки в питанні ядерного роззброєння, яка значно змінилася після початку війни. Доведено, що українське суспільство дедалі більше схиляється до думки, що ядерна зброя могла би стати ефективним засобом стримування агресії. Виснувано, що сучасні дискусії щодо ядерного статусу України мають стратегічне значення для

майбутнього держави, а питання ядерного потенціалу залишається актуальним у контексті сучасних міжнародних викликів.

Ключові слова: Україна, ядерне роззброєння, Росія, США, політична еліта, політичні партії, медійне середовище, аналітики, експерти, соціологічні опитування.

Після розпаду СРСР Україна отримала третій за потужністю ядерний арсенал, що складався з тактичної та стратегічної зброї. Однак під тиском ядерних держав – постійних членів Ради Безпеки Організації Об'єднаних Націй (Радбез ООН), насамперед США та держави-агресора – Російської Федерації (РФ), а також через політичну недалекоглядність частини державного керівництва держави, Україна «здала» свої ядерні позиції без адекватного військового й інституційного гарантування власної безпеки в майбутньому. Цей учинок неоднозначно оцінила українська суспільно-політична думка, особливо після початку російсько-української війни.

Ядерне роззброєння України у візії суспільно-політичної думки України 2014–2024 рр. – тема, належно невідображена в сучасній українській та зарубіжній історіографії. У науковій думці й експертному середовищі існують різні думки щодо того, чи варто Україні знову ставати ядерною державою, чи доцільно було в 1990-х роках віддавати стратегічну ядерну зброю РФ. У цьому контексті заслуговують уваги такі наукові праці: Юрія Костенка «Історія ядерного роззброєння України» (Костенко, 2015), Ігоря Лоссовського «Міжнародно-правовий статус Будапештського меморандуму: договір, обов'язковий для виконання всіма його сторонами» (Лоссовський, 2015), Василя Гомона «Правова природа Будапештського меморандуму: юридична нікчемність чи гарантована безпечність» (Гомонай, 2023), Наталії Городньої «Політика США щодо України за президенства Дж. У. Буша (1989–1993)» (Городня, 2016), Дмитра Лакішика «Особливості американсько-українських відносин у 1991–2004 рр.» (Лакішик, 2018), Інни Погорєлової «Американо-українські відносини у контексті ядерного роззброєння і гарантій безпеки» (Погорєлова, 2017), Олександра Потехіна «НАТО і Європейська стабільність. Ядерне стримування» (Потехін, 2017), «Ядерне роззброєння України у контексті її відносин з США та РФ» (Потехін, 2016), Степана Прийдун «Будапештський меморандум в контексті ядерного роззброєння України» (Прийдун, 2016) та ін.

Мета статті – на тлі розгортання російсько-української війни розглянути ставлення української політичної еліти й експертно-медійного середовища до процесу ядерного роззброєння України 1990-х років і можливості відновлення ядерного статусу держави в контексті сучасних геополітичних процесів.

Без сумніву, процес ядерного роззброєння України став наймасштабнішою акцією загальноцивілізаційного значення, аналогів якого світова історія поки що не знає (Офіцинський, 2003). «Питання про те, чи мати Україні ядерний статус, турбує українських політиків ще з початку 1990-х років, – зазначали українські експерти. – Послідовно наполягали на ядерному статусі політичні сили правого спрямування та низка українських військових. Так, за ядерний статус виступали свого часу видатні українські політики-дисиденти В'ячеслав Чорновіл та Левко Лук'яненко. Крім того, на необхідності бодай частково зберегти ядерний потенціал наполягав і другий президент України Леонід Кучма. Саме йому випала доля підписати Будапештський меморандум уже після відповідних домовленостей попередників на чолі з Кравчуком» (Відновлення ядерного статусу, 2017).

Після початку російської збройної агресії 2014 р., думки політиків щодо доцільності відновлення ядерного потенціалу були доволі неоднозначні – Україна не повинна переглядати своєї позиції в цьому питанні. Загалом, оцінюючи дії влади в першій половині 1990-х років, політична еліта України зазначала, що цілі української ядерної дипломатії полягали в тому, щоб, по-перше, ствердити міжнародне становище держави, привернути до себе увагу провідних країн світу та примусити їх до позитивної участі в пошуку вирішення й нагальних, життєво важливих проблем країни (енергетики й ін.) (Костенко, 2015). Варто зауважити, що проблематику ядерного роззброєння активно використовували зацікавлені в ньому зарубіжні сторони перемовин для формування негативного іміджу України, яка щойно відновила незалежність і була надто вразливою в багатьох вимірах (Костенко, 2015). По-друге, зацентрували українські політики, офіційний Київ прагнув отримати суттєву компенсацію за зброю та її носіїв, що підлягали знищенню. Згідно із загальними оцінками, вона сягла (з ядерним паливом для АЕС) суми, еквівалентної 1 млрд дол., – «неспівмірно мізерна ціна, якщо брати до уваги масштаби безпекових інтересів Сполучених Штатів Америки, які, як вважалося тоді у Вашингтоні, забезпечувалися в результаті ядерного роззброєння України» (Костенко, 2015). По-третє, Україна вимагала надання зовнішніх гарантій її безпеки, суверенітету та територіальної цілісності, а отримала «запевнення», сформульовані в Будапештському меморандумі (Костенко, 2015).

Леонід Кравчук додав, що представники США вимагали від України відмовитися від ядерної зброї. За його словами, Європа підтримала США в цьому питанні. Україна могла відмовитися підписувати меморандум, але тоді опинилася б в ізоляції. «Виходу не було. Я б підписав Будапештський меморандум так само, як і [екс-президент Леонід] Кучма. Він не міг не підписати. Єдине, що я б додав – механізм застосування меморандуму. Там все правильно написано. Тільки немає головного – як його застосувати, виконувати», – зазначав перший Президент України (Офіційський, 2003).

Справді, порядок денний українсько-американських відносин у 1991–1994 рр. охоплював найнагальніші питання й обмежувався трьома напрямками: політичний діалог, ядерне роззброєння та економічна допомога. У ці роки двосторонні відносини чітко демонстрували асиметричність і різноспрямованість інтересів (Василенко, 2014). Якщо у США розглядали Україну як несуттєву для своїх інтересів, то для українського керівництва американський напрям став одним із головних у зовнішній політиці. У центрі уваги сторін були різні пріоритети (Василенко, 2014). Американців фактично цікавило лише питання відмови Києва від ядерної зброї, а українські урядовці на переговорах приділяли рівнозначну увагу всім трьом сферам (Василенко, 2014).

Досить детально заходи політики США щодо запобігання поширенню ядерної зброї на території нових незалежних держав – колишніх республік СРСР, за винятком РФ, – сформулювала адміністрація Джорджа Буша (George Bush) у липні 1992 р. Серед безпосередніх завдань вказані:

- реалізація Договору про скорочення і обмеження стратегічних наступальних озброєнь СРСР–США (СНО-1) та Договору про нерозповсюдження ядерної зброї (ДНЯЗ) щодо країн Співдружності незалежних держав (СНД);

- створення внутрішньої системи обліку й фізичного захисту ядерних боєзарядів та обладнання;

- створення ефективної системи експортного контролю за ядерними та ракетними технологіями відповідно до чинних багатосторонніх режимів;
- здійснення безпечного й надійного демонтажу ядерних боєзарядів і контролю за вилученням із них ядерних матеріалів;
- створення умов для переорієнтації на невійськову проблематику колишніх радянських фахівців у галузі ядерних і ракетних технологій (Ядерне роззброєння України, 2017).

Чимало політиків висловлювало впевненість у правильності дій України в питанні ядерного роззброєння. За словами Анатолія Зленка, від ядерного роззброєння залежала не лише національна безпека України, а й можливість держави посісти місце між цивілізованими державами світу й брати участь в інтеграційних об'єднаннях (Прийдун, 2016). Ситуацію ускладнювало й те, що, незважаючи на вигідність геополітичного розташування, Україна після розпаду СРСР залишалася *terra incognita* для міжнародної спільноти – в офіційного Києва ще не було надійних партнерів і дипломатична боротьба за утвердження незалежності лише починалася (Прийдун, 2016).

Якщо в питанні ядерного роззброєння були певні різноголосся серед сучасного українського політикуму, то в питанні ставлення до Будапештського меморандуму думки політиків були здебільш однозначні – Україна не отримала достатніх гарантій безпеки. Павло Клімкін, очільник Міністерства закордонних справ України, наголосив, що «коли в 1990-х роках Україна добровільно знищила третій за розмірами ядерний арсенал у світі, ми були переконані у верховенстві таких міжнародних принципів, як недоторканність міжнародних кордонів, а також територіальна цілісність і суверенітет» (Клімкін, 2017). За його словами, Україна все ще високо цінує ці принципи. «Але ми усвідомили, що вони не є сакральними для всіх. Ми були надто наївними», – зазначав дипломат (Клімкін, 2017). Він також акцентував, що зараз це лише заохочуватиме режими, які прагнуть посилити свій ядерний потенціал і, безумовно, матиме вплив на глобальну архітектуру нерозповсюдження (Клімкін, 2017).

Перший Президент України також вважав, що під час підписання Будапештського меморандуму з Україною вчинили «недостатньо коректно» (Василенко, 2014). В інтерв'ю одному з українських телеканалів 5 грудня 2014 р. він, зокрема, заявив: «Я думаю, що з Україною вчинили тоді недостатньо ввічливо і недостатньо коректно. Україна – одна з перших країн в історії світу – відмовилася від ядерної зброї, третьої за силою ядерної, та замість цього вона не отримала головного, як було записано: гарантій безпеки і територіальної цілісності. Такого, на жаль, жодна з держав-підписантів не дотримується. Більш того, Росія замість того, щоб оберігати Україну, по суті, почала агресію проти неї, анексувавши Крим» (Василенко, 2014).

Леонід Кучма також висловлював невдоволення Будапештським меморандумом. «Ми відмовилися від ядерної зброї та підписали Будапештський меморандум без справжніх гарантій безпеки від усіх великих держав. Ми (і я, і попередня влада, яка й розробляла цей документ) виявилися неготовими до того, що у світовій політиці такого рівня обіцянки можуть бути порожніми, що можливі такі лицемірство та цинізм», – констатував другий Президент України (Кучма, 2018). Експеримент оборони України Костянтин Морозов, стверджував, що реалізувати чинник стримування, який ґрунтується на ядерній зброї, у 2014 р. було неможливо. Він, зокрема, вважав, що забезпечити стримування Україна повинна була відповідно до міжнародної системи безпеки та міжнародного політичного процесу (Горбулін, 2020).

Водночас чимало політиків і представників влади після 2014 р. були схильні вести серйозний діалог про поновлення Україною ядерного статусу, оскільки він, на їхню думку, сприятиме ревізії недієвих гарантій безпеки (Горбулін, 2020). Крім того, Україна, на думку окремих представників політичної еліти, могла впритул наблизитися до створення ядерної зброї, залишивши цей крок на крайній випадок, коли йтиметься про збереження державності. Така програма могла реалізовуватися в межах розвитку атомної енергетики, з урахуванням розширення її складових, які потенційно можна використовувати у військовій справі (Горбулін, 2020, с. 150).

Щобільше, 3 липня 2014 р. народні депутати України від Всеукраїнського об'єднання (ВО) «Свобода» зареєстрували у Верховній Раді України проєкт Постанови про Заяву Верховної Ради України щодо відновлення Україною статусу ядерної держави (Депутати-свободівці, 2014). «У зв'язку зі збройною агресією Росії, яка є одним із підписантів Будапештського меморандуму, у разі неприпинення таких дій і неповернення тимчасово окупованої території України – Криму Російською Федерацією та ненадання іншими державами-підписантами меморандуму адекватної військової допомоги ми пропонуємо невідкладно розробити Державну програму відновлення Україною статусу ядерної держави та розпочати роботу з розробки ядерної зброї як єдиного ефективного механізму стримування агресії з боку Російської Федерації», – зазначав Олексій Кайда (Депутати-свободівці, 2014).

Радикальна партія Олега Ляшка також подала законопроєкт про відновлення ядерного статусу Україною. У поясненні до проєкту Закону України (ЗУ) «Про визнання таким, що втратив чинність Закону України “Про приєднання України до Договору про нерозповсюдження ядерної зброї від 1 липня 1968 року”», та поновлення прав України щодо ядерної зброї» (Щодо права України, 2016) вказано, що його прийняття обумовлене необхідністю реагування парламенту України як представницького органу українського народу на факт грубого порушення своїх зобов'язань за Меморандумом про гарантії безпеки у зв'язку з приєднанням України до ДНЯЗ від 5 грудня 1994 р. (Будапештським меморандумом) з боку ядерної держави – Росії, неможливістю передбачених Будапештським меморандумом негайних дій Радбезу ООН через право вето Росії, невиконання у своїх практичних діях іншими державами-гарантами – США та Великобританією – своїх зобов'язань за Будапештським меморандумом, зокрема щодо надання адекватної допомоги Україні як державі, яка відмовилася від ядерної зброї, що перебувала в її власності (Щодо права України, 2016).

Радикальна партія Олега Ляшка вважала, що ЗУ «Про приєднання України до Договору про нерозповсюдження ядерної зброї від 1 липня 1968 року» № 248/94-ВР від 16 листопада 1994 р. набрав чинності саме у зв'язку з підписанням Будапештського меморандуму як відповідного міжнародно-правового документа, що надавав Україні ядерними державами – РФ, США та Великобританією – гарантії безпеки, і який був передбачений у п. 6 застережень у зазначеному законі як умова набрання чинності цим законом (Щодо права України, 2016). Радикали наголошували, що право держави робити застереження закріплено у ст. 19–23 Віденської конвенції про право міжнародних договорів. Саме цим правом скористалася Україна при приєднанні до ДНЯЗ від 1 липня 1968 р., зробивши застереження у відповідному ЗУ від 16 листопада 1994 р. про приєднання до договору (Щодо права України, 2016).

Так, після 2014 р. тему відновлення ядерного статусу України не полишають низка політиків і партій правого спрямування, а також окремі політики-популісти

(Горбулін, 2020, с. 150). Подібні пункти були у програмах низки праворадикальних партій (наприклад, Українська національна асамблея – Українська народна самооборона), зокрема серед найвпливовіших – ВО «Свобода» (лідер – екснардеп кількох скликань Олег Тягнибок) та «Національний корпус» (лідер – нардеп Андрій Білецький, командир окремого загону спеціального призначення Національної гвардії України «Азов»). Так, ВО «Свобода» послідовно відстоює питання відновлення ядерного статусу України і вважає його вагомим аргументом у посиленні національної безпеки й обороноздатності країни. Цей пункт був у передвиборчій програмі 2014 р. кандидата у президенти від ВО «Свобода» О. Тягнибока (Горбулін, 2020, с. 150).

Після початку повномасштабного вторгнення Росії на територію України Президент України в лютому 2022 р. уперше публічно висловив думку про можливість відновлення ядерного потенціалу. Теза, яку Володимир Зеленський озвучив у промові на Мюнхенській конференції з безпеки в Європі, «якщо і не справила ефект ядерного вибуху в міжнародній політиці, то через наявність ближчих за часом реальних загроз з боку ядерної Росії» (Чичкань, 2022).

Згодом, 23 лютого 2022 р., міністр закордонних справ України Дмитро Кулеба на засіданні Генеральної Асамблеї ООН усе ж зауважив, що Україна не має планів щодо відновлення ядерної зброї. «Україна зробила історичний внесок у глобальну безпеку. У 1994 році ми провели денуклеаризацію, відмовившись від третього за величиною ядерного арсеналу в світі. Ми не плануємо повертати собі ядерну зброю. У відповідь, сьогодні ми очікуємо, що світ пропорційним чином і рішучістю дій гарантуватиме нашу безпеку перед загрозою історичного масштабу», – відзначав дипломат (Україна заявила, 2022).

Секретар Ради національної безпеки та оборони Олександр Данілов також заперечив наміри створення Україною ядерної зброї. Це він сказав у відповідь на запитання, яке стосувалося виступу В. Зеленського на Мюнхенській конференції з безпеки 19 лютого. «Президент не казав про розробку ядерної зброї. Президент звертав увагу на виконання всіма підписантами Будапештського меморандуму тих зобов'язань щодо нашої безпеки, які були там прописані. За те, що ми віддали нашу ядерну зброю, наш ядерний потенціал, підписанти брали на себе повноваження забезпечити нашу незалежність», – пояснив високопосадовець (Україна заявила, 2022).

Згодом, на пресконференції під час саміту лідерів Європейського Союзу (ЄС) 17 жовтня 2024 р., Володимир Зеленський повідомив, що в розмові з кандидатом у президенти США Дональдом Трампом (Donald Trump) розповів, що Україні для захисту потрібне членство в НАТО (англ. North Atlantic Treaty Organization (NATO)), адже гарантії Будапештського меморандуму були провалені. «Або в Україні буде ядерна зброя, і тоді ми отримаємо захист. Або наша держава повинна бути частиною Альянсу», – відзначав Президент України (Гучний скандал, 2024).

Експерт «Bild» з аналізу відкритих даних Юрій Рьопке назвав цю заяву Володимира Зеленського «ударом і шоком» для західних журналістів (Чи готова Україна, 2024). Відтак українське Міністерство закордонних справ (МЗС) офіційно спростило інформацію щодо начебто планів України з розробки зброї масового знищення. Речник МЗС Григорій Тихий у коментарі, оприлюдненому на сайті відомства, нагадав, що Україна була й залишається відданою учасницею ДНЯЗ, до якого вона доєдналася 1994 р., відмовившись від військового ядерного потенціалу. «Україна, яка зробила найбільший в історії внесок у міжнародний мир, безпеку та ядерне нерозповсюджен-

ня, сьогодні постає перед ядерним шантажем з боку держави-терориста Росії. Москва не лише вдається до безвідповідальної та небезпечної риторики на тему зброї масового знищення, але і створює неприйнятні загрози для ядерних об'єктів на території України, продовжує незаконну окупацію ЗАЕС [Запорізької атомної електростанції – *Авт.*] та розглядає можливість ударів по елементах системи атомної енергетики України», – зауважував речник МЗС (Гучний скандал, 2024).

Ядерне роззброєння України, відновлення ядерного потенціалу – теми, які після початку російської збройної агресії неодноразово порушували в українських, друкованих та інтернет-масмедіа. Думки експертів і журналістів виявилися діаметрально протилежними. Більшість політичних оглядачів, науковців були схильні вважати, що після розпаду Радянського Союзу офіційна мета США полягала в тому, щоб залишити РФ одноосібною спадкоємицею ядерного статусу СРСР, а також зберегти за нею місце постійного члена Радбезу ООН, змусивши при цьому Казахстан, Білорусь і Україну стати без'ядерними державами (тобто приєднатися до ДНЯЗ саме в такій ролі), вивести з їхньої території тактичну та стратегічну ядерну зброю і водночас надати їм можливість самим розробити процедуру й механізми реалізації Договору СНО-1 (Ядерне роззброєння України, 2017).

В аналітиків здебільша не викликало сумніву й те, що в 1990-х роках Українська держава не могла отримати статус ядерної. По-перше, на ментальному рівні на її другорядність вказувала Чорнобильська катастрофа та небезпідставні сумніви в замкнутому циклі технологічної спроможності. По-друге, можливості державного бюджету, щоб підтримувати військову галузь безпечною, виглядали примарними, а «розбазарювання і халатність щодо військового майна – звичним явищем» (Горбулін, 2020, с. 131).

Водночас в експертно-аналітичному середовищі були й ті, які вважали, що Україна могла зберегти ядерний потенціал. Зазвичай вони аргументували необхідність для України зберегти ядерний арсенал так:

– він уже перебував на її території на момент розпаду СРСР, отже, вона була його легітимним власником;

– військовий потенціал Росії загрожував Україні, а між двома країнами були територіальні суперечки (Горбулін, 2020, с. 131).

Загалом, в Україні в 2014–2024 рр. у публічному просторі періодично звучала думка, основний лейт-мотив якої зводився до тези: «З офіційним Києвом розмовляли б інакше, якби він володів ядерним потенціалом» (Бадрак, Згурець, 2003). Водночас керівник Центру з питань нерозповсюдження ядерної зброї Поліна Сіновець, коментуючи ситуацію з теоретичним виходом України з ДНЯЗ, зазначила, що за всю історію існування цього документа з неї вийшла лише одна країна – Корейська Народна Демократична Республіка, і встати поряд із такою державою, було б великою політичною помилкою (Чичкань, 2022).

Сергій Сидоренко, редактор «Європейської правди», до прикладу, також не бачив доцільності у відновленні ядерного потенціалу: «Понад 20 років тому, коли тривали переговори щодо БМ [Будапештський меморандум – *Авт.*], Україна була надто слабкою і надто недосвідченою. В результаті вчисту програла “дипломатичну битву” і підписала геть невігідний для себе документ. А далі – так і не змогла переконати Захід, що БМ у його нинішньому вигляді загрожувє не лише нам, а й усьому світові. А що стосується ядерної України – на жаль чи на щастя, але цей потяг пішов. У

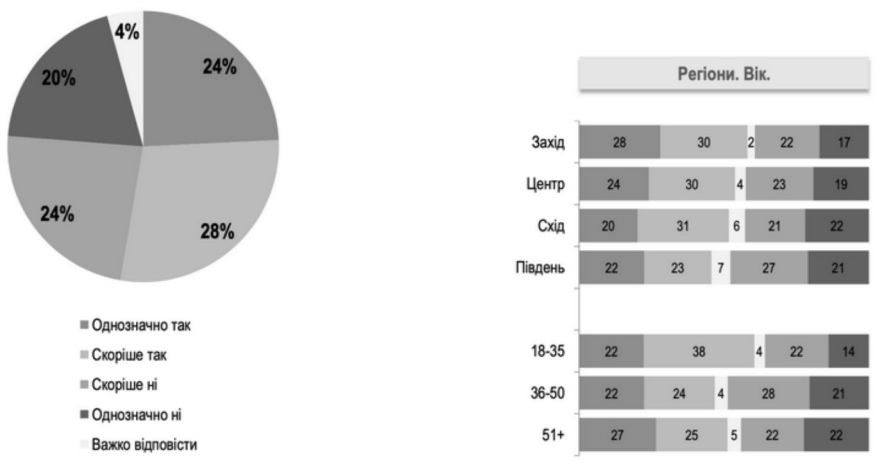
1994 році, ймовірно, ще можна було зберегти ядерний статус. Але відновити його зараз, не ставши країною-вигнанцем, неможливо. І це також варто усвідомлювати» (Ядерне роззброєння, 2017).

У питанні потрібності Україні ядерної зброї розділилося й населення держави. У 2022 р. уперше за 10 років відсоток населення, що підтримувало ядерний статус, перевищив 50 % (Більшість українців, 2022). Також половина українців вважала, що Росію потрібно роззброїти задля безпеки України (соціопитування групи «Рейтинг»). У межах соціопитування «Відбудова України та міжнародна допомога», 53 % опитуваних виступили за відновлення ядерної зброї в Україні. Ще 3 роки тому, 2019 р., за ядерний щит виступало лише 47 %. Також половина опитаних виступили за ядерне роззброєння Росії (Більшість українців, 2022).

Крім цього, в учасників опитування запитали, що зможе захистити Україну від подальших нападів Росії, і результати були такими: вступ України до НАТО – 61 %; ядерне роззброєння Росії – 50 %; вступ України до ЄС – 34 %; гарантія від західних країн щодо надання зброї Україні – 34 %; ядерне озброєння України – 17 %; фінансова допомога Україні – 17 %; підписання мирної угоди з Росією – 8 %; інший варіант – 2 %; важко відповісти – 3 % (Більшість українців, 2022).

Діаграма 1

**Відповідь на запитання:
«Чи підтримуєте Ви відновлення ядерної зброї в Україні?»**

Джерело: Більшість українців, 2022.

Упродовж 2–17 грудня 2024 р. Київський міжнародний інститут соціології провів власне всеукраїнське опитування громадської думки «Омнібус», до якого за власною ініціативою додав запитання про відновлення Україною ядерної зброї. Загалом, 73 % опитаних респондентів прихильно ставився до ідеї відновлення ядерної зброї. Не підтримували – 20 % (і ще 7 % мали невизначені погляди). 58 % готові були би піти на втрату підтримки Заходу з метою отримання ядерної зброї. Не підтримали б рішення отримати ядерну зброю за такого сценарію – 33 %. Решта 8 % мали невизначені погляди (Відновлення ядерного арсеналу, 2024).

Діаграма 2

Ставлення населення України до відновлення Україною ядерної зброї

■ Підтримують ■ Не підтримують ■ Важко сказати

Ви в цілому підтримуєте чи не підтримуєте, щоб Україна відновила ядерну зброю?

Ви в цілому підтримуєте чи не підтримуєте, щоб Україна відновила ядерну зброю, за умови, що Захід запровадить санкції проти України та припинить допомогу?

Уявіть, будь ласка, що Україна вирішила відновити ядерну зброю і здатна зробити протягом декількох місяців. Захід запроваджує санкції проти України та припиняє допомогу. Проте Україна має достатній запас ресурсів, щоб на час розробки ядерної зброї обійтися без допомоги.

Ви тоді в цілому підтримуєте чи не підтримуєте, щоб Україна відновила ядерну зброю?

Джерело: Прес-реліз, 2024.

Коментуючи результати опитування, Антон Грушецький зазначав: «Висока підтримка зараз відновлення ядерної зброї (причому із готовністю ризикнути відносинами із Заходом) – це емоційна маніфестація та екзистенційна потреба отримати надійні гарантії безпеки та нарешті створити умови, коли Росія та росіяни не будуть загрожувати Україні та українцям. Наші опитування показують, що українці можуть погодитися на болючі компроміси, проте категоричною вимогою є переконлива конфігурація безпеки. У свідомості українців ядерна зброя – це один із варіантів “на столі”. Ми сподіваємося, що наші Західні союзники продемонструють необхідну волю та Україна зрештою отримає дієві гарантії безпеки, без потреби для України розглядати інші непрості рішення для себе, як можна убезпечитися від Росії» (Прес-реліз, 2024).

Так процес ядерного роззброєння України став безпрецедентним випадком в історії міжнародної безпеки, проте його наслідки сьогодні залишаються дискусійними в середовищі українського політикуму. Сучасні політичні еліти мають різні погляди щодо ядерного статусу держави, хоча безапеляційною залишається теза про те, що Україна після відмови від ядерного арсеналу опинилася у вразливому становищі, оскільки не одержала ефективних механізмів гарантій безпеки. Водночас чимало українських політиків вважає, що ядерне роззброєння було неминучим через технічну залежність від Росії у сфері обслуговування ядерного потенціалу. Більшість аналітиків наголошує, що Україна не мала реальних можливостей зберегти ядерну зброю через фінансові, технологічні та політичні чинники. Думки експертів щодо можливості та доцільності відновлення ядерного статусу України полярні, однак усі визнають складність такого процесу. Зрештою, відновлення ядерного потенціалу України в умовах російсько-української війни малоімовірно, оскільки це спричинило б жорсткі міжнародні санкції та ізоляцію.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

Бадрак, В., Згурець, С. (2003). *Ядений хід. За і проти*. https://zn.ua/ukr/internal/yaderniy_hid_zh_i_proti.html

Більшість українців виступили за відновлення ядерного статусу України, – соціопитування. (2022). <https://focus.ua/uk/voennye-novosti/540761-bolshinstvo-ukraincev-vystupilo-za-vosstanovlenie-yaderno-statusa-ukrainy-socopros>

Василенко, В. (2014, 15 квітня). Щоб Україна стала суверенною державою, а її незалежний статус визнав увесь світ, було потрібно позбутись ядерної зброї. *Український тиждень*, 6–10.

Відновлення ядерного статусу: козир чи міф? (2017). <https://www.slovoidilo.ua/2017/01/24/kolonka/aleksandr-radchuk/bezpeka/vidnovlennya-yadernoho-statusu-kozir-chy-mif>

Відновлення ядерного арсеналу підтримують понад 70 % українців – опитування КМІС. (2024). <https://fakty.com.ua/ua/ukraine/suspilstvo/20241223-vidnovlennya-yadernogo-arsenalu-pidtrymuyut-ponad-70-ukrayinciv-opytuvannya-kmis/>

Гомонай, В. (2023). Правова природа Будапештського меморандуму: юридична нікчемність чи гарантована безпечність. *Право в умовах війни: питання теорії та практики: міжнародна колективна монографія*. Ужгород, 108–113.

Горбулін, В. (2020). *Как победить Россию в войне будущего*. Київ.

Городня, Н. (2016). Політика США щодо України за президенства Дж. Г. У. Буша (1989–1993). *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Історія*, 3, 24–29.

Гучний скандал через публікацію BILD про ядерну зброю: як відреагували в Україні. (2024). <https://tsn.ua/ukrayina/guchniy-skandal-cherez-publikaciyu-bild-pro-yadernu-zbroyu-yak-vidreaguvali-v-ukrayini-2682855.html>

Депутати-свободівці зареєстрували проєкт Постанови про Заяву Верховної Ради України щодо відновлення Україною статусу ядерної держави. (2014). <https://web.archive.org/web/20140718203254/http://www.svoboda.org.ua/>

Клімкін в ООН про Будапештський меморандум: Ми були надто наївними. (2017). <https://www.eurointegration.com.ua/news/2017/09/22/7071345/>

Костенко, Ю. (2015). *Історія ядерного роззброєння України*. Київ.

Кучма назвав підписання Будапештського меморандуму помилкою. (2018). <https://www.ukrinform.ua/rubric-politics/2523405-kucma-nazvav-tri-najbilsipomilki-zaroki-nezaleznosti.html>

Лакішик, Д. (2018). Особливості американсько-українських відносин у 1991–2004 рр. *Американська історія та політика*, 5, 50–58.

Лоссовський, І. (2015). *Міжнародно-правовий статус Будапештського меморандуму: договір, обов'язковий для виконання всіма його сторонами*. Київ.

Офіцинський, Р. (2003). *Ядерне роззброєння України (1992–1996): випадковість чи закономірність?* <https://dspace.uzhnu.edu.ua/jspui/handle/lib/32726>

Погорєлова, І. (2017). Американо-українські відносини у контексті ядерного роззброєння і гарантій безпеки. *Науковий вісник Дипломатичної академії України*, 24 (2), 25–31.

Потехін, О. (2016). Ядерне роззброєння України у контексті її відносин з США та РФ. *Агора*, 16, 16–22.

Потехін, О. (2017). НАТО і Європейська стабільність. Ядерне стримування. *Зовнішні справи*, 3, 10–15.

Прийдун, С. (2016). Будапештський меморандум в контексті ядерного роззброєння України. *Україна – Європа – Світ. Міжнародний збірник наукових праць. Серія: Історія, міжнародні відносини*, 17, 106–114.

Ставлення до відновлення Україною ядерної зброї. Прес-реліз підготовлений виконавчим директором КМІС Антоном Грушецьким. (2024). <https://kiis.com.ua/?lang=ukr&cat=reports&id=1461&page=1>

Україна заявила, що не буде розробляти ядерну зброю. (2022). <https://www.bbc.com/ukrainian/news-60493235>

Чи готова Україна відновити свій ядерний потенціал: у Зеленського відреагували на публікацію BILD. (2024). <https://tsn.ua/ukrayina/chi-gotova-ukrayina-vidnoviti-sviy-yaderniy-potencial-u-zelenskogo-vidreaguvali-na-publikaciyu-bild-2681997.html>

Чичкань, І. (2022). Ядерна зброя в Україні: плюси, мінуси, підводні камені. <https://informator.ua/uk/yaderna-zbroya-v-ukrajini-plyusi-minusi-pidvodni-kameni>

Щодо права України на ядерну зброю. (2016). https://censor.net/ru/blogs/1103779/schodo_prava_ukrani_na_yadernu_zbroyu

Ядерне роззброєння і Будапештський меморандум: ціна для України. (2017). <https://dspace.uzhnu.edu.ua/jspui/handle/lib/50557>

Ядерне роззброєння України. Уроки для сьогодення. (2017). <https://elibrary.ivas.gov.ua/4742/1/Yadern%20rozbroiennia%20Ukrainy%20uroky.pdf>

REFERENCES

Badrak, V., & Zghurets, S. (2003). *Yadeniy khid. Za i proty*. https://zn.ua/ukr/internal/yaderniy_hid_zh_z_i_prot.html (in Ukrainian).

Bilshist ukrainsiv vystupyly za vidnovlennia yadernoho statusu Ukrainy, – sotsopytuvannia. (2022). <https://focus.ua/uk/voennye-novosti/540761-bolshinstvo-ukrainceev-vystupilo-za-vosstanovlenie-yaderno-statusa-ukrainy-socopros> (in Ukrainian).

Vasylenko, V. (2014, Kvitin 15). Shchob Ukraina stala suverennoiu derzhavoiu, a yii nezaleznyi status vyznav uves svit, bulo potribno pozbutys yadernoi zbroi. *Ukrainskyi tyzhden*, 6–10 (in Ukrainian).

Vidnovlennia yadernoho statusu: kozyr chy mif? (2017). <https://www.slovoidilo.ua/2017/01/24/kolonka/aleksandr-radchuk/bezpeka/vidnovlennia-yadernoho-statusu-kozyr-chy-mif> (in Ukrainian).

Vidnovlennia yadernoho arsenalu pidtrymuiut ponad 70 % ukrainsiv – opytuvannia KMIS. (2024). <https://fakty.com.ua/ua/ukraine/suspilstvo/20241223-vidnovlennia-yadernogo-arsenal-pidtrymuyut-ponad-70-ukrayinciv-opytuvannya-kmis/> (in Ukrainian).

Homonai, V. (2023). Pravova pryroda Budapeshtskoho memorandumu: yurydychna nikchemnist chy harantovana bezpechnist. *Pravo v umovakh viiny: pytannia teorii ta praktyky: mizhnarodna kolektyvna monohrafiia*. Uzhhorod, 108–113 (in Ukrainian).

Gorbulin, V. (2020). *Kak pobedit Rossiyu v voine budushchego*. Kyiv (in Russian).

Horodnia, N. (2016). Polityka SShA shchodo Ukrainy za prezydenstva Dzh. H. U. Busha (1989–1993). *Visnyk Kyivskoho natsionalnoho universytetu imeni Tarasa Shevchenka. Istoriiia*, 3, 24–29 (in Ukrainian).

Huchnyi skandal cherez publikatsiiu BILD pro yadernu zbroiu: yak vidreahuvaly v Ukraini. (2024). <https://tsn.ua/ukrayina/guchnyi-skandal-cherez-publikaciyu-bild-pro-yadernu-zbroyu-yak-vidreaguvali-v-ukrayini-2682855.html> (in Ukrainian).

Deputaty-svobodivtsi zareiestruvaly proiekt Postanovy pro Zaiavu Verkhovnoi Rady Ukrainy shchodo vidnovlennia Ukrainoiu statusu yadernoi derzhavy. (2014). <https://web.archive.org/web/20140718203254/http://www.svoboda.org.ua/> (in Ukrainian).

Klimkin v OON pro Budapeshtskyi memorandum: My buly nadto naivnymy. (2017). <https://www.eurointegration.com.ua/news/2017/09/22/7071345/> (in Ukrainian).

Kostenko, Yu. (2015). *Istoriia yadernoho rozzbroiennia Ukrainy.* Kyiv (in Ukrainian).

Kuchma nazvav pidpysannia Budapeshtskoho memorandumu pomylkoiu. (2018). <https://www.ukrinform.ua/rubric-polytics/2523405-kuchma-nazvav-tri-najbils-pomilki-zarok-nezaleznosti.html> (in Ukrainian).

Lakishyk, D. (2018). Osoblyvosti amerykansko-ukrainskykh vidnosyn u 1991–2004 rr. *Amerykanska istoriia ta polityka*, 5, 50–58 (in Ukrainian).

Lossovskiy, I. (2015). *Mizhnarodno-pravovyi status Budapeshtskoho memorandumu: dohovir, oboviazkovyi dlia vykonannia vsima yoho storonamy.* Kyiv (in Ukrainian).

Ofitsynskiy, R. (2003). *Yaderne rozzbroiennia Ukrainy (1992–1996): vypadkovist chy zakonomirnist?* <https://dspace.uzhnu.edu.ua/jspui/handle/lib/32726> (in Ukrainian).

Pohorielova, I. (2017). Amerykano-ukrainski vidnosyny u konteksti yadernoho rozzbroiennia i harantii bezpeky. *Naukovyi visnyk Dyplomatychnoi akademii Ukrainy*, 24 (2), 25–31 (in Ukrainian).

Potiekhin, O. (2016). Yaderne rozzbroiennia Ukrainy u konteksti yii vidnosyn z SShA ta RF. *Ahora*, 16, 16–22 (in Ukrainian).

Potiekhin, O. (2017). NATO i Yevropeiska stabilnist. Yaderne strymuvannia. *Zovnishni spravy*, 3, 10–15 (in Ukrainian).

Pryidun, S. (2016). Budapeshtskyi memorandum v konteksti yadernoho rozzbroiennia Ukrainy. *Ukraina – Yevropa – Svit. Mizhnarodnyi zbirnyk naukovykh prats. Seriia: Istoriia, mizhnarodni vidnosyny*, 17, 106–114 (in Ukrainian).

Stavlennia do vidnovlennia Ukrainoiu yadernoi zbroi. Pres-reliz pidhotovlenyi vykonavchym dyrektorom KMIS Antonom Hrushetskym. (2024). <https://kiis.com.ua/?lang=ukr&cat=reports&id=1461&page=1> (in Ukrainian).

Ukraina zaiavyla, shcho ne bude rozroblaty yadernu zbroiu. (2022). <https://www.bbc.com/ukrainian/news-60493235> (in Ukrainian).

Chy hotova Ukraina vidnovyty svii yadernyi potentsial: u Zelenskoho vidreahuvaly na publikatsiiu BILD. (2024). <https://tsn.ua/ukrayina/chi-gotova-ukrayina-vidnoviti-sviy-yaderniy-potencial-u-zelenskogo-vidreaguvali-na-publikaciyu-bild-2681997.html> (in Ukrainian).

Chychkan, I. (2022). *Yaderna zbroia v Ukraini: pliusy, minusy, pidvodni kameni.* <https://informator.ua/uk/yaderna-zbroia-v-ukrajini-plyusi-minusi-pidvodni-kameni> (in Ukrainian).

Shchodo prava Ukrainy na yadernu zbroiu. (2016). https://censor.net/ru/blogs/1103779/schodo_prava_ukrani_na_yadernu_zbroiu (in Ukrainian).

Yaderne rozzbroiennia i Budapeshtskyi memorandum: tsina dlia Ukrainy. (2017). <https://dspace.uzhnu.edu.ua/jspui/handle/lib/50557> (in Ukrainian).

Yaderne rozzbroiennia Ukrainy. Uroky dlia sohodennia. (2017). <https://elibrary.ivas.gov.ua/4742/1/Yaderne%20rozzbroiennia%20Ukrainy%20uroky.pdf> (in Ukrainian).

Andrii HARUK

*Doctor of Historical Sciences, Professor
Professor of the Department of Humanities
Hetman P. Sahaidachny National Army Academy
ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-3459-1657>
e-mail: andrij.kharuk@gmail.com*

Nataliia KLYMOVYCH

*Lecturer of the Department of Behavioral Sciences and Military Leadership
Hetman P. Sahaidachny National Army Academy
ORCID: <https://orcid.org/0009-0001-2184-5884>
e-mail: klymovych_n@ukr.net*

NUCLEAR DISARMAMENT OF UKRAINE (1991–1996) AS VIEWED BY THE POLITICAL ELITE AND THE EXPERT-MEDIA COMMUNITY DURING THE RUSSIAN-UKRAINIAN WAR

The authors characterize the process of nuclear disarmament of Ukraine after the collapse of the USSR in the vision of contemporary Ukrainian politicians, experts, and journalists. The change in socio-political opinion in relation to the issue of nuclear disarmament of Ukraine after the beginning of the Russian-Ukrainian war is considered. It is noted that the majority of the Ukrainian political elite believes that the state, having the third largest nuclear arsenal at the time of the collapse of the Soviet Union, under pressure from nuclear powers, in particular the United States and Russia, gave it up without proper security guarantees. The authors analyze the political rhetoric of the 1990^s, in which nuclear disarmament was presented as a step towards international recognition and economic assistance (although actual compensation was minimal), and the theses of contemporary politicians, analysts, and experts.

It is proved that the Budapest Memorandum did not provide Ukraine with real mechanisms of protection, which became apparent after the Russian occupation of Crimea and the outbreak of war. It is noted that after 2014, initiatives to revise the nuclear status of Ukraine began to appear in political circles, which was a response to the unfulfilled guarantees of the Budapest Memorandum.

The authors characterize the positions of certain political forces on the issue of restoring Ukraine's nuclear status, in particular, the initiatives of parliamentary parties that proposed relevant legislative mechanisms. The arguments of supporters and opponents of the return to the nuclear status of the state are analyzed, including the main ones – geopolitical risks, international law and technical capabilities of Ukraine. The evolution of public opinion on the issue of nuclear disarmament, which has changed significantly since the outbreak of the war, is traced. It is proved that Ukrainian society is increasingly inclined to believe that nuclear weapons could be an effective means of deterring aggression. It is concluded that current discussions on the nuclear status of Ukraine are of strategic importance for the future of the state, and the issue of nuclear potential remains relevant in the context of current international challenges.

Key words: Ukraine, nuclear disarmament, Russia, the United States, political elite, political parties, media environment, analysts, experts, opinion polls.